

آینده پژوهی تربیت فرهنگی نوجوانان براساس آموزه‌های دینی نهج‌البلاغه

اسماعیل کاوسی

استاد عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال

محبوبه اسماعیلی (مسئول مکاتبات)

دانش آموخته دکتری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال

Esmaeili.mahboobeh@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۹/۰۷ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۰/۰۹

چکیده:

مقاله حاضر، با هدف بررسی آینده پژوهی تربیت فرهنگی نوجوانان براساس آموزه‌های دینی نهج‌البلاغه و احصاء آموزه‌ها و شاخص‌های دینی مرتبط با تربیت فرهنگی در نهج‌البلاغه انجام شده است. این مقاله از نوع مطالعات کیفی بوده و براساس روش تحلیل محتوی می‌باشد. جامعه آماری محتوای نهج‌البلاغه بوده که از میان آن‌ها، ۳۰ خطبه، نامه و حکمت براساس نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده و مورد تحلیل محتوا قرار گرفت. تجزیه و تحلیل اطلاعات و اجرای کدگذاری‌های سه‌گانه به این صورت انجام شد که در مرحله کدگذاری باز و تبدیل کدهای اولیه به ثانویه، ۷۱ مفهوم به دست آمد که این مفاهیم در مرحله کدگذاری محوری در قالب ۱۰ طبقه دسته‌بندی شدند. در مرحله کدگذاری انتخابی، طبقه اصلی یا محوری با عنوان ایمان به خدا و آخرت در نظر گرفته شد و به عنوان مقوله کانونی، ارتباطش با سایر طبقات از جمله دوری از رذایل اخلاقی، پرورش فضایل اخلاقی، مردم‌داری و متعادل بودن مورد بررسی قرار گرفت. در ادامه نیز مبانی، اصول و روش‌های تربیت فرهنگی در قالب یک مدل ارائه گردید تا با به کار بردن آن‌ها به اهداف تربیت فرهنگی دست یابیم. در نهایت با بررسی‌های انجام شده مشخص شد، آموزه‌های نهج‌البلاغه دارای مطالب ارزنده‌ای است که عمل به آنها باعث تربیت فرهنگی نوجوانان در حوزه‌های بینش، گرایش و رفتار می‌شود.

کلمات کلیدی: تربیت فرهنگی، آموزه‌های دینی، نوجوانان، نهج‌البلاغه.

بسیاری از ملل می‌باشند. بایستی از یک تربیت فرهنگی اعلاء برخوردار باشد؛ تربیتی که نشأت گرفته از آموزه-هایی چون قرآن، نهج البلاغه، صحیفه سجادیه، نهج الفصاحه و... باشد تلفیق آموزه‌های فرهنگی ایرانی و اسلامی می‌تواند، افرادی را پرورش دهد که توان صادر نمودن و انتقال فرهنگی را بر اساس نوع اندیشه، نحوه رفتار و صداقت شفاف و عیان خود داشته باشند. فرهنگ به عنوان گنجینه‌ای از دستاوردهای مادی و معنوی بشری که باورها، ارزش‌ها، نگرش‌ها و هنجارهای موردقبول یک جامعه را در طول تاریخ به وجود آورده است، نوع رفتار مردم آن جامعه را مشخص می‌کند. بدیهی است که نمی‌توان بدون اعتنا به این مقوله بسیار مهم به دنبال ایجاد تغییرات در ابعاد مختلف جامعه بود. (ابتهاج، ۱۳۹۳:۷) آموزه‌های اسلامی به تربیت فرهنگی انسانها به عنوان وجهی از ملزومات تحقق انسان کامل اهمیت ویژه‌ای قایل هستند و در این زمینه بالاترین مسئولیتها را متوجه نهاد تعلیم و تربیت می‌دانند که یکی از مهمترین کانون‌های احیای ویژگی‌ها و قابلیت‌های فردی بوده و در فعلیت در آوردن شخصیت، استعداد فطری و شکل دهی رفتار آنان نقش شایسته‌ای دارند. (نجفی و همکاران، ۱۳۹۴:۱۳) سیری در مجموعه نظریات متفکران اسلامی درباره تمدن و فرهنگ اسلامی روشن کننده این واقعیت و نقطه مشترک می‌باشد که خدامحوری و وحی، اساس و بنیاد اسلامی است و دین، همه مظاهر تمدن و فرهنگ را در بر می‌گیرد. ارکان فرهنگ اسلامی را می‌توان شامل خداشناسی، جاودانگی فرهنگ اسلامی، جامع الاشراف بودن، سازندگی و تحرک، وحدت و یکپارچگی دانست. هدف و غایت فرهنگ‌ها، تمدن‌ها و جوامع انسانی است و تعلیم و تربیت انسان به معنای تحقق اهداف همه جانبه خواهد بود. بنابراین تعلیم به معنای آموزش افکار و اندیشه‌ها تا خط و معماری و فن آوری و علوم دیگر، یک بخش اساسی: تربیت فرهنگی را به خود اختصاص می‌دهند. (عباسی، ۱۳۹۳:۸) با عنایت به مطالب فوق، هدف تربیت

یکی از مهم‌ترین ابعادی که ذهن انسان را در طول سالها به خود معطوف داشته است، موضوع تربیت نسل آینده است، تربیتی که در هر مکان و زمان، مقتضیات خاص خود را داشته است و زاینده آموزشهای ترجیحی و کارآمد زمانه خود می‌باشد مشکلات و نابسامانیهای هر جامعه، ریشه در مسایل تربیتی و فرهنگی دارد. پیشرفت‌های اقتصادی، علمی و آموزشی بر اثر فقر فرهنگی، خنثی و بی‌اثر می‌شوند. مباحثی چون تربیت و فرهنگ در تمام اعصار و دوره‌ها برای همه جوامع و ملت‌ها مهم بوده و در عصر حاضر با توجه به فشارها و تحریم‌های معاندین بر کشور‌های در حال توسعه، دارای اهمیتی مضاعف می‌باشد. ساخت فرهنگی هر جامعه‌ای ریشه در ساختار تعلیم و تربیت آن جامعه دارد. آنچه به لحاظ نظری اساسی است، این مطلب می‌باشد که بین فرهنگ و تربیت رابطه ناگسستگی وجود دارد. به عبارت دیگر، محتوا و شکل فرهنگ غالباً نقش اساسی در تربیت ایفا کرده و می‌توان گفت فرهنگ، تکیه‌گاه تربیت است. (نجفی و همکاران، ۱۳۹۴:۲۷) تربیت و فرهنگ دو مقوله و حوزه ظریف و پیچیده هستند که مؤثر بر یکدیگر می‌باشند. تربیت زمینه ساز رشد و شکوفایی استعدادها و ظهور و بروز توانمندی‌های افراد جامعه بوده و فرهنگ با همه عناصر و ارکان و مؤلفه‌های آن، مؤثر بر چگونگی این بروز و ظهور استعدادها در کنار عوامل اثرگذار دیگر می‌باشد. (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۷:۱۰) کشور ایران علیرغم برخورداری از پیشینه‌های تاریخی و فرهنگی غنی ایرانی-اسلامی در جایگاه ایده آل و مطلوبی قرار ندارد. سرزمین ایران زمانی با مقوله فرهنگ و تربیت فرهنگی سروکار داشت که بسیاری از ممالک پیشرفته امروز دارای زندگی قبیله‌ای و بدوی بودند. کشوری که از دین و آموزه‌های آن حتی پیش از اسلام برخوردار بوده است و با حضور اسلام و تزریق دریای بیکران معارف به پیکره‌ی تشنه حقیقت جوی خود؛ مردمانی پرورنده که زبازد

فرهنگی می تواند تغییر انسان و در نهایت تغییر جامعه انسانی باشد که به شکل تمدن بروز و ظهور می یابد. تربیت فرهنگی می بایست درچارچوب آموزه های وحیانی اسلام انجام گیرد زیرا این آموزه ها در بردارنده نظام فرهنگی و فکری و نیز اخلاقی، رفتاری، حقوقی و قانونی خاص است که فرهنگ اسلام را بیان می کند. در نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران که بر مبنای جهان بینی اسلامی استوار است، انسان مطلوب دارای ویژگیهایی است که مبانی نظری آن در قرآن کریم و نمود عملی آن تنها در موجود مقدس پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت (ع) تبلور یافته است. (رهنما، ۱۳۸۴: ۱۷) از مهمترین ابزار های پرورش انسان مطلوب می توان به تربیت فرهنگی اشاره نمود. ازسوی دیگر تربیت، فرایندی جامع و کامل است. در این فرایند، باید به تمام زوایای وجود انسانی و همه استعدادها و توانایی های طبیعی و فطری او توجه شود و برای رشد، پرورش و هدایت آنها برنامه ریزی گردد. اندیشمندان و نظریه پردازان تعلیم و تربیت با نگاه همه جانبه به تربیت، آن را در ساحت های متنوع و متعددی طبقه بندی کرده اند که یکی از مهم ترین جنبه های آن، تربیت فرهنگی میباشد. تربیت فرهنگی نظام واره خاصی است که برای انتقال آداب و رسوم و عرف به یک عده یا ملت می کوشد و هدف آن، افزایش آگاهی و کسب التزام افراد نسبت به فرهنگ پذیری است تا پیشرفت فرهنگ تداوم یابد. (فرمیانی، ۱۳۹۰: ۱۱۱) تربیت فرهنگی، فرایندی است که منجر به تسهیل فهم فرهنگ و میراث فرهنگی، ارزش سنجی و توسعه آن می گردد. (بلاغت هاشمی، ۱۳۹۲: ۹) و در این مقاله عبارتست از فرایندی که در خلال آن، نوجوانان به فهم فرهنگ اسلامی و میراث فرهنگی مبادرت ورزیده و آنها را مورد توسعه قرار دهند. تربیت فرهنگی، رشد افراد از طریق تداوم یادگیری و شناخت بهتر میراث های فرهنگی، آداب و رسوم و ارزش های گوناگون و رفتار مؤثر با افراد دیگر است. ارلی و آنگ تربیت فرهنگی را سازگاری مؤثر فرد با قالب های نوین

فرهنگی تعریف می کنند. (ارلی و آنگ: ۲۰۰۳: ۹۴) هم چنین تربیت فرهنگی را توان یادگیری الگوهای جدید در تعاملات فرهنگی و ارائه پاسخ های رفتاری صحیح به این الگوها تعریف کرده اند. نقش تربیت فرهنگی در شکل گیری تمدن اسلامی انکارناپذیر است. از آنجا که اعتبار هرملت، به استقلال آن جامعه وابسته است و اگر جامعه ای در عرصه فرهنگ خدشه دار شود، نابودیش حتمی خواهد بود، مفهوم تربیت فرهنگی می تواند به عنوان عاملی مؤثر تلقی شود که بینشهایی را درباره تواناییها و قابلیت افراد برای از عهده بر آمدن موقعیت های چند فرهنگی، درگیر شدن در معادلات بین فرهنگی، و عمل کردن در گروه های کاری متفاوت از نظر فرهنگی فراهم کند. (لاگو: ۲۰۰۷: ۳۷۵) از آنجا که تربیت فرهنگی افراد در سنین کودکی و نوجوانی باعث تثبیت فرهنگ در رفتار و کردار آنان می شود، لذا ضروری است به منظور تربیت فرهنگی نوجوان مدلی ارائه شود تا به عنوان دورنمای تربیت فرهنگی افراد مورد استفاده قرار گیرد. مدل های تربیت فرهنگی در جوامع اسلامی، بر اصول و مبانی اسلامی مبتنی بوده و دارای جهان بینی توحیدی، معنویات و اخلاق می باشند. این مدل ها همچنین نیاز های مادی و معنوی انسان ها را در نظر گرفته و به آنها می پردازند. (ابتهاج، ۱۳۹۳: ۴۱) تربیت فرهنگی^۳ فرزندان و دانش آموزان با آموزه های علوی و اسلامی یکی از دغدغه های اصلی متولیان تعلیم و تربیت و اندیشمندان اسلامی بوده و از ملزومات سعادت فردی و اجتماعی به شمار می رود. (محمودی، ۱۳۹۲: ۱۷) تربیت فرهنگی افراد توسط عناصری صورت می پذیرد که از میان آنها ۴ عنصر خانواده، مدرسه، جامعه و رسانه های جمعی از اهمیت بالاتری برخوردار هستند شخصیت و ویژگیهای هر فرد به شناخت والدین او بستگی زیادی دارد. در نگاه اسلام، فرد در پناه پیوندهایش با خانواده و تبار خود زندگی می کند و با استناد به اجداد خویش هویت می یابد. (چیل، ۱۳۸۸: ۶۸ و بهنام، ۱۳۹۳: ۷۸) ماکروزه و مک کابی معتقدند خانواده، فرهنگی و مذهب

تربیت فرهنگی است تا در سایه آن، عدالت و تعادل به کمک توده های مردم برقرار شده و تکامل بشری و بلکه هستی به عنوان هدف غایی در چارچوب حکمت و اهداف آفرینش انسان صورت بگیرد. اساسا فرهنگ هر جامعه، هویت و موجودیت آن جامعه را شکل می دهد. هویت هر جامعه در برگزیده همه نقشها و گرایشهای افراد آن جامعه است که بر اثر فرایند اجتماعی شدن، درونی شده است. برنامه ریزی دروس دینی به عنوان یک فرایند و برنامه این دروس به عنوان یک سند، نقش مؤثری در تربیت فرهنگی دارند، ولی آسیبهای نیز آن را تهدید می کند. نخستین آسیب، فقدان برنامه ریزان و کارشناسان با صلاحیت در طراحی و تولید برنامه های درسی و دینی و همچنین ارائه مدلی مناسب جهت تربیت فرهنگی می باشد. (مرادی، ۱۳۹۰: ۳۸) به منظور دور ماندن از این آسیبها باید دیدی فراگیر و همه جانبه موجود باشد. (قربان زاده، ۱۳۹۵: ۹۸) نوجوانان در کنار توانمندیهای بالقوه، ذخیره پایان ناپذیری از نیازهای ارضاء نشده را با خود به همراه دارند که هر کدام در یک فرایند پویای تلاش و فعالیت می توانند زمینه فعل و انفعالات خلاق در اوضاع و شرایط پیچیده زندگی را فراهم سازند. موضوعی که در اینجا قابل تامل است طراحی مدلی می باشد که با آن بتوان بخشی از نیازهای نوجوانان را که نیازهای عقیدتی، معرفتی و دینی است را ارضاء نمود. یک نوجوان زمانی قابلیت اثربخشی بالاتری را دارد که از زمینه های اعتقادی محکمتری برخوردار باشد و این زمینه از طریق آموزش دینی ابتدا در خانواده و سپس در بزرگترین جامعه آموزشی موجود در مسیر تکامل وی که همان مدرسه است، پدید خواهد آمد. (مرسیر و دانورگ، ۲۰۱۵، ص ۵۶)

جدول ۱: شاخص ها و مولفه های تربیت فرهنگی: (بلاغت و هاشمی ۱۳۹۲: ۲۷)

شاخص	مولفه ها
فرایندهای ذهنی	علم و دانش، تفکر و تعقل، معرفت و بصیرت، نقد و ارزیابی
رفتار	تعهد اجتماعی، عمل گرایی، پاکدامنی، امر به معروف و نهی از منکر، عبادت
تمایلات	حب الهی، ولایت پذیری

نقش مهمی در احراز هویت نوجوانان ایفا می کنند (ماکروس، ۲۰۰۹: ۴۷)، در اینجا باید گفت گرچه نهادهای مختلف نقش تعاملی داشته و برهم تاثیر متقابل دارند اما، خانواده و مدرسه؛ نقش بنیادینی دارند. برخی معتقدند بیشترین نقش خانواده و مدرسه نقش هویت بخشی است و بخش مهمی از این هویت را هویت دینی تشکیل می دهد. البته نباید تاثیر مذهب بر خانواده را نادیده گرفت. اریکسون بر این باور است که مذهب از طریق نهادهای دینی با خانواده می تواند به نوجوانان در کسب هویت فردی و جمعی یاری رساند و پاسخگویی پرسش های اساسی آنها باشد. (آبرامز ۲۰۱۰: ۹۷) مسئولیت پذیری و تعهد اخلاقی و دینی یکی از مهمترین مهارت های لازم برای هر انسانی تلقی می شود که در این زمینه اهمیت خانواده و آموزش مدرسه به عنوان مهمترین نهادهای متولی بر کسی پوشیده نیست. (سغیری، ۱۳۹۳، ص ۲۸۳) توجه به تربیت فرهنگی و مهندسی آن، از دغدغه های مهم اسلام به شمار رفته و اسلام همواره بر اصلاح فرهنگ توجه نموده و خواهان رهایی از فساد های فرهنگی در همه عرصه ها و عناصر تربیت فرهنگی می شود. (ابتهاج، ۱۳۹۳: ۱۹) علیرغم اهتمام ویژه اسلام به امر تربیت فرهنگی امروزه همگان به وضوح دریافته اند که نسل های تحت تعلیم، فاقد ویژگی ها، اندیشه ها، رفتار های دینی، اخلاقی، سیاسی، اجتماعی و انقلابی مورد نظر هستند. (رضایی، ۱۳۹۴: ۲۵) پیام سمینارها، کنفرانس ها و اجلاس متعدد که توسط نهادها و مراکز مختلف مذهبی و فرهنگی کشور در سالیان اخیر برگزار شده است، نشانه هایی از احساس خطر و افزایش ضریب آسیب پذیری دینی-مذهبی و فرهنگی در نسل نوجوان می باشد. (فاضل قانع، ۱۳۹۲: ۱۷). از نظر اسلام، ماموریت پیامبران

با عنایت به موارد مطرح شده، مساله اصلی این مقاله عبارتست از: بررسی آینده پژوهی تربیت فرهنگی نوجوانان براساس آموزه‌های دینی نهج‌البلاغه

۲- مبانی نظری مقاله :

دین به عنوان یکی از مؤلفه‌های تمدن بشری نقش اساسی و بی بدیلی در تکوین هویت و فرهنگ انسانها دارد. دین با ارائه جهان بینی و ایدئولوژی ویژه‌ای زیربنای شکل دهی به تربیت فرهنگی را می‌سازد و با ارائه اصول، آداب و دستورات عملی خاص برای همه ابعاد زندگی انسان به دنبال شکل دهی به نوع خاصی از زیست انسانی است. دین اسلام دینی است برای اداره جامعه انسانی و اگر بتوانیم فرهنگ را بردین منطبق کنیم، دراین صورت می‌توانیم تمام شوون زندگی را از دین استخراج نماییم. تربیت فرهنگی ۱ فرزندان و دانش آموزان با آموزه‌های علوی و اسلامی یکی از دغدغه‌های اصلی متولیان تعلیم و تربیت و اندیشمندان اسلامی بوده و از ملزومات سعادت فردی و اجتماعی به شمار می‌رود. (محمودی، ۱۳۹۲: ۱۷) سازوکار هر جامعه‌ای برای توسعه فرهنگ و روشهای زندگی «آموزش و پرورش» است و به همین دلیل، ساخت فرهنگی هر جامعه‌ای ریشه در ساختار تعلیم و تربیت آن جامعه دارد. آنچه به لحاظ نظری اساسی است، این مطلب می‌باشد که بین فرهنگ و تربیت رابطه ناگسستگی وجود دارد. به عبارت دیگر، محتوا. شکل فرهنگ غالباً نقش اساسی در تربیت ایفا کرده و می‌توان گفت فرهنگ، تکیه‌گاه تربیت است. (نجفی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۷)

توانایی‌های طبیعی و فطری او توجه شود و برای رشد، پرورش و هدایت آنها برنامه ریزی گردد. اندیشمندان و نظریه پردازان تعلیم و تربیت با نگاه همه جانبه به تربیت، آن را در ساحت‌های متنوع و متعددی طبقه بندی کرده اند که یکی از مهم ترین جنبه‌های آن، تربیت فرهنگی می‌باشد. تربیت فرهنگی فرایندی است که منجر به تسهیل فهم فرهنگ و میراث فرهنگی، ارزش سنجی و توسعه آن می‌گردد. (بلاغت و هاشمی، ۱۳۹۲: ۹). به عبارت دیگر، تربیت و فرهنگ دو مقوله و حوزه ظریف و پیچیده هستند که مؤثر بر یکدیگر می‌باشند. تربیت زمینه ساز رشد و شکوفایی استعدادها و ظهور و بروز توانمندی‌های افراد جامعه بوده و فرهنگ با همه عناصر و ارکان و مؤلفه‌های آن، مؤثر بر چگونگی این بروز و ظهور استعدادها در کنار عوامل اثرگذار دیگر می‌باشد. (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۰) تربیت فرهنگی، رشد افراد از طریق تداوم یادگیری و شناخت بهتر میراث‌های فرهنگی، آداب و رسوم و ارزش‌های گوناگون و رفتار مؤثر با افراد دیگر است. ارلی و آنگ تربیت فرهنگی را سازگاری مؤثر فرد با قالب‌های نوین فرهنگی تعریف می‌کنند. هم‌چنین تربیت فرهنگی را توان یادگیری الگوهای جدید در تعاملات فرهنگی و ارائه پاسخ‌های رفتاری صحیح به این الگوها تعریف کرده‌اند. نقش تربیت فرهنگی در شکل‌گیری تمدن اسلامی انکارناپذیر است. از آنجا که اعتبار هر ملت، به استقلال آن جامعه وابسته است و اگر جامعه‌ای در عرصه فرهنگ خدشه‌دار شود، نابودیش حتمی خواهد بود،

• دین، فرهنگ و خانواده:

تربیت فرهنگی افراد توسط عناصری صورت می‌پذیرد که از میان آنها ۴ عنصر خانواده، مدرسه، جامعه و رسانه‌های جمعی از اهمیت بالاتری برخوردار هستند شخصیت و ویژگیهای هر فرد به شناخت

• تربیت فرهنگی:

تربیت، فرایندی جامع و کامل است. در این فرایند، باید به تمام زوایای وجود انسانی و همه استعدادها و

^۱ Cultural Nurturing

ها، تمدن ها و جوامع انسانی است و تعلیم و تربیت انسان به معنای تحقق اهداف همه جانبه خواهد بود. بنابراین تعلیم به معنای آموزش افکار و اندیشه ها تا خط و معماری و فن آوری و علوم دیگر، یک بخش اساسی: تربیت فرهنگی را به خود اختصاص می دهند. (عباسی، ۱۳۹۳: ۸) با عنایت به مطالب فوق، هدف تربیت فرهنگی می تواند تغییر انسان و در نهایت تغییر جامعه انسانی باشد که به شکل تمدن بروز و ظهور می یابد. تربیت فرهنگی می بایست در چارچوب آموزه های وحیانی اسلام انجام گیرد زیرا این آموزه ها در بردارنده نظام فرهنگی و فکری و نیز اخلاقی، رفتاری، حقوقی و قانونی خاص است که فرهنگ اسلام را بیان می کند.

۳- اهداف مقاله:

الف) هدف کلی: طراحی مدل آینده پژوهی اتریت فرهنگی نوجوانان بر اساس آموزه های دینی (نهج البلاغه ب) اهداف فرعی: ۱- بررسی و تحلیل محتوای نهج البلاغه و احصاء آموزه ها و شاخص های دینی مرتبط با تربیت فرهنگی نوجوانان ۲- بررسی وضعیت موجود تربیت فرهنگی نوجوانان ۳- ارائه مدلی برای تربیت فرهنگی نوجوان متناسب با آموزه های دینی (نهج البلاغه ج) هدف کاربردی: با عنایت به وابستگی این مقاله به ابعاد هم چون آموزش و تربیت و فرهنگ؛ شایسته است اماکن آموزشی به نتایج آن توجه خاصی داشته باشند، همانگونه که در بیان ضرورت تحقیق نیز ذکر گردید، اماکن آموزش می تواند درون خانواده، مدارس، جامعه، رسانه و... را شامل شود. بدیهی است استفاده کارشناسانه و درست از یک مدل، نیازمند تبدیل آن به موارد کاربردی و قابل سنجش می باشد که متناسب با فضای استفاده تنظیم گردیده است. در این رابطه افرادی که تنظیم کننده مواد درسی دینی و در واقع نویسندگان کتب دینی و معارف می باشند، همچنین برنامه ریزان

والدین او بستگی زیادی دارد. در نگاه اسلام، فرد در پناه پیوندهایش با خانواده و تبار خود زندگی می کند و با استناد به اجداد خویش هویت می یابد.

(چیل، ۱۳۸۸: ۶۸ و بهنام، ۱۳۹۳: ۷۸)

ماکروزه و مک کابی معتقدند خانواده، فرهنگی و مذهب نقش مهمی در احراز هویت نوجوانان ایفا می کنند (ماکروس، ۲۰۰۹: ۴۷)، در اینجا باید گفت گرچه نهادهای مختلف نقش تعاملی داشته و برهم تاثیر متقابل دارند اما، خانواده و مدرسه؛ نقش بنیادینی دارند. برخی معتقدند بیشترین نقش خانواده و مدرسه نقش هویت بخشی است و بخش مهمی از این هویت را هویت دینی تشکیل می دهد. البته نباید تاثیر مذهب بر خانواده را نادیده گرفت. اریکسون بر این باور است که مذهب از طریق نهادهای دینی با خانواده می تواند به نوجوانان در کسب هویت فردی و جمعی یاری رساند و پاسخگوی پرسش های اساسی آنها باشد. (آبرامز، ۲۰۱۰: ۹۷) مسئولیت پذیری و تعهد اخلاقی و دینی یکی از مهمترین مهارت های لازم برای هر انسانی تلقی می شود که در این زمینه اهمیت خانواده و آموزش مدرسه به عنوان مهمترین نهادهای متولی بر کسی پوشیده نیست. (سفیری، ۱۳۹۳، ص ۲۸۳)

• ارکان فرهنگ اسلامی:

سیری در مجموعه نظریات متفکران اسلامی درباره تمدن و فرهنگ اسلامی روشن کننده این واقعیت و نقطه مشترک می باشد که خدامحوری و وحی، اساس و بنیاد اسلامی است و دین، همه مظاهر تمدن و فرهنگ را در بر می گیرد. ارکان فرهنگ اسلامی را می توان شامل خداشناسی، جاودانگی فرهنگ اسلامی، جامع الاشراف بودن، سازندگی و تحرک، وحدت و یکپارچگی دانست. هدف و غایت فرهنگ

^۱. abram

واقع شدند و این مساله تا مرحله کفایت نظری اشباع، ادامه یافته است. روش تجزیه و تحلیل داده ها نیز از شیوه سیستماتیک استفاده شده است که این روش به اشتراوس و کوربین (۱۹۹۰) نسبت داده می شود. در طرح سیستماتیک، داده ها، از طریق کدگذاری باز ۶ کدگذاری محوری ۷ کدگذاری گزینشی ۸ مورد تحلیل قرار گرفته و در نهایت پارادایم منطقی یا تصویر تجسمی از نظریه در حال تکوین، شکل می گیرد.

۶- یافته های مقاله:

پس از تحلیل محتوای نهج البلاغه و استخراج مفاهیم تربیت فرهنگی نوجوانان، ۷۱ مقوله به دست آمد که این تعداد در حین کدگذاری محوری به ۱۰ طبقه تبدیل گردیدند که عبارتند از:

۱. توجه به خدا (خدا محوری)
۲. ایمان به آخرت
۳. پرورش فضایل شخصی
۴. پرورش فضایل اجتماعی
۵. دوری از رذایل شخصی
۶. دوری از رذایل اجتماعی
۷. تساهل
۸. مسوولیت در قبال دیگران
۹. دوری از افراط
۱۰. دوری از افراط

در خلال کد گذاری انتخابی، مقوله اصلی یا کانونی به طور منظم و سیستماتیک انتخاب شده و رابطه آن با سایر مقوله ها مورد بررسی، اصلاح و گسترش قرار می گیرد. (دانایی فر و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۱۲) در این مقاله، ابتدا طبقات ده گانه را در پنج طبقه وسیعتر به شرح جدول زیر دسته بندی کرده ایم:

جدول ۲: طبقات محوری

طبقه محوری وسیع	طبقات محوری
ایمان به خدا و آخرت	۱-توجه به خدا (خدا محوری)

ساعات آموزشی جهت درس دینی و معارف، برگزار کنندگان محافل دینی در اماکن مذهبی، سازندگان برنامه های مذهبی جهت رسانه ها، نویسندگان کتب مذهبی، برنامه ریزان اردوهای دانش آموزان نوجوان که بخشی از اهداف آنان دین و معارف مذهبی می باشد، مدرسان آموزش خانواده، مراکز مشاوره نوجوانان و جوانان، دفاتر مربوط به معاونت پرورشی ادارات آموزش و پرورش و فی الواقع کلیه فضاها یی که به گونه ای با موضوع آموزش، تربیت و فرهنگ ارتباط دارند و جهت تنظیم برنامه های خود یا ارائه برنامه های خرد یا کلان، نیازمند کسب اطلاعاتی در مورد رده سنی نوجوانان می باشند.

۴-سوالات مقاله:

۱-آموزه ها و شاخص های دینی مرتبط با آینده پژوهی تربیت فرهنگی نوجوانان در نهج البلاغه کدامند؟
 ۲- وضعیت تربیت فرهنگی نوجوانان چگونه است؟
 ۳- بر طبق آموزه های دینی نهج البلاغه، مدل متناسب تربیت فرهنگی نوجوانان چگونه باید باشد؟

۵-روش شناسی مقاله:

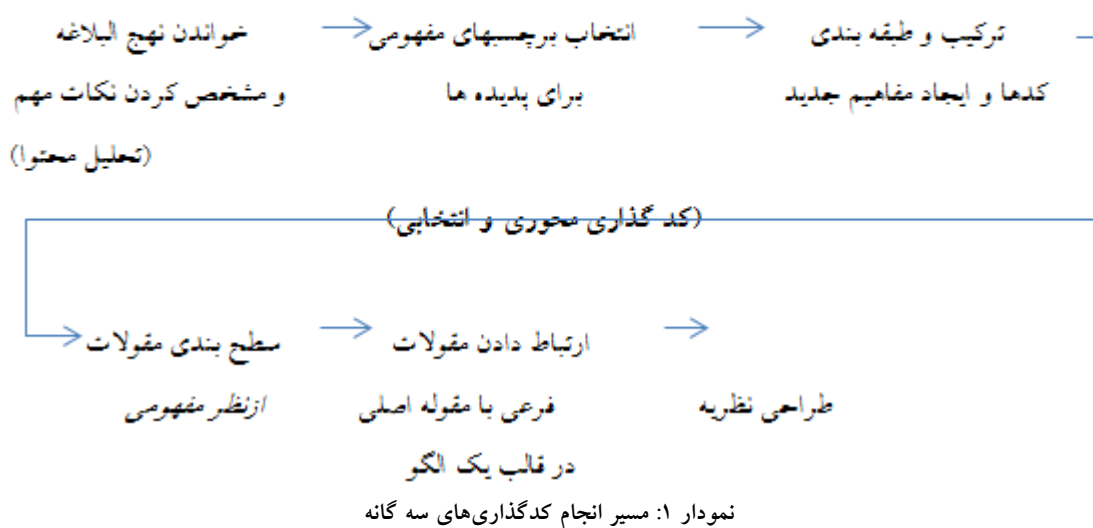
این مقاله از نوع مطالعات کیفی بوده و روش اجرای آن برسیاق روش تحلیل محتوی می باشد. از آنجا که تحقیقات کیفی فاقد جامعه آماری و نمونه به معنای مورد نظر در تحقیقات کمی می باشند، بنابراین می توان جامعه آماری مقاله را تمام خطابه، نامه ها و حکمت های حضرت علی (ع) در نهج البلاغه دانست. روش نمونه گیری در این پژوهش، نمونه گیری نظری بوده که از طریق آن نمونه ها به صورت هدفمند انتخاب شده و مورد بررسی قرار گرفته اند. همچنین به منظور استخراج مفاهیم تربیت فرهنگی در نهج البلاغه از تحلیل محتوا استفاده شده است. به منظور گردآوری اطلاعات، نمونه های حایز شرایط پژوهش طی فرایند تحلیل محتوا مورد بررسی، شرح و تفسیر

کانونی انتخاب شده است، چون: سایر مقوله ها با آن در ارتباط هستند فراوانی بالایی در میان خطبه ها، نامه ها و حکمت های نهج البلاغه دارد. تبیین رابطه بین این مقوله و سایر مقولات، منطقی و سازگار است. با شرایط علی پرورش فضایل اخلاقی، دوری از رذایل اخلاقی، مردممداری و متعادل بودن، رابطه نزدیکی دارد.

۲-ایمان به آخرت	
۱-پرورش فضایل شخصی ۲-پرورش فضایل اجتماعی	پرورش فضایل اخلاقی
۱-دوری از رذایل شخصی ۲-دوری از رذایل اجتماعی	دوری از رذایل اخلاقی
۱-تساهل ۲-مسئولیت در قبال دیگران	مردمداری
۱-دوری از افراط ۲-دوری از تفریط	تعادل داشتن

طبقه محوری ایمان به خدا و آخرت به عنوان مقوله

(کد گذاری باز)

امر، لازم است از راهبردهایی استفاده شود که این راهبردها در زیر عنوان کلی طراحی مکانیزم های تربیت فرهنگی قرار می‌گیرند و عبارتند از: الف) تدوین سند تربیت فرهنگی نوجوانان ب) تعیین مبانی تربیت فرهنگی ج) تعیین اصول تربیت فرهنگی د) تدوین روش‌های تربیت فرهنگی. بستر حاکم در این کدگذاری نیز، شامل ۲ راهبرد طراحی مکانیزم‌های قانونی و طراحی مکانیزم‌های مالی می‌باشند که شامل طراحی فرایند تربیت فرهنگی در مدارس، به کارگیری نیروهای فرهیخته و کارآمد، تخصیص اعتبارات مالی و جلب حمایت اقشار جامعه می‌شوند. شرایط مداخله گر شامل طراحی مکانیزم‌های اصلاح ساختار فرهنگی

پس از تکمیل فرآیند کدگذاری‌های سه گانه، مدل پارادایم به شرح زیر ارائه شده است: با توجه به نمودار ۲ مشخص می‌شود که طبقه محوری یا همان پدیده اصلی عبارتست از: تربیت فرهنگی این پس از تکمیل فرآیند کدگذاری‌های سه گانه، مدل پارادایم به شرح زیر ارائه شده است. است: دارد. با توجه به نمودار ۲ مشخص می‌شود که طبقه محوری یا همان پدیده اصلی عبارتست از: تربیت فرهنگی نوجوانان در راستای ایمان به خدا و آخرت. این طبقه به عنوان مهمترین هدف تربیت فرهنگی با شرایط علی پرورش فضایل اخلاقی، دوری از رذایل اخلاقی، مردممداری و متعادل بودن، رابطه نزدیکی دارد. برای رسیدن به این

مکانیزم‌های اصلاح ساختار تربیت فرهنگی در جامعه که شامل موارد زیر می‌باشند: ۱- حاکمیت مولفه‌ها و شاخص‌های تربیت فرهنگی در جامعه ۲- مبارزه با بی بند و باری و فساد ۳- مشارکت اقشار جامعه در تربیت فرهنگی.

در مدارس و جامعه هستند که می‌توان راهکارهای آن را به صورت زیر بیان کرد: الف) طراحی مکانیزم‌های اصلاح ساختار تربیت فرهنگی در مدارس که شامل موارد زیر هستند: ۱- اصلاح ساختار ناکارآمد فعلی ۲- ارتقاء تربیت فرهنگی در مدارس ب) طراحی

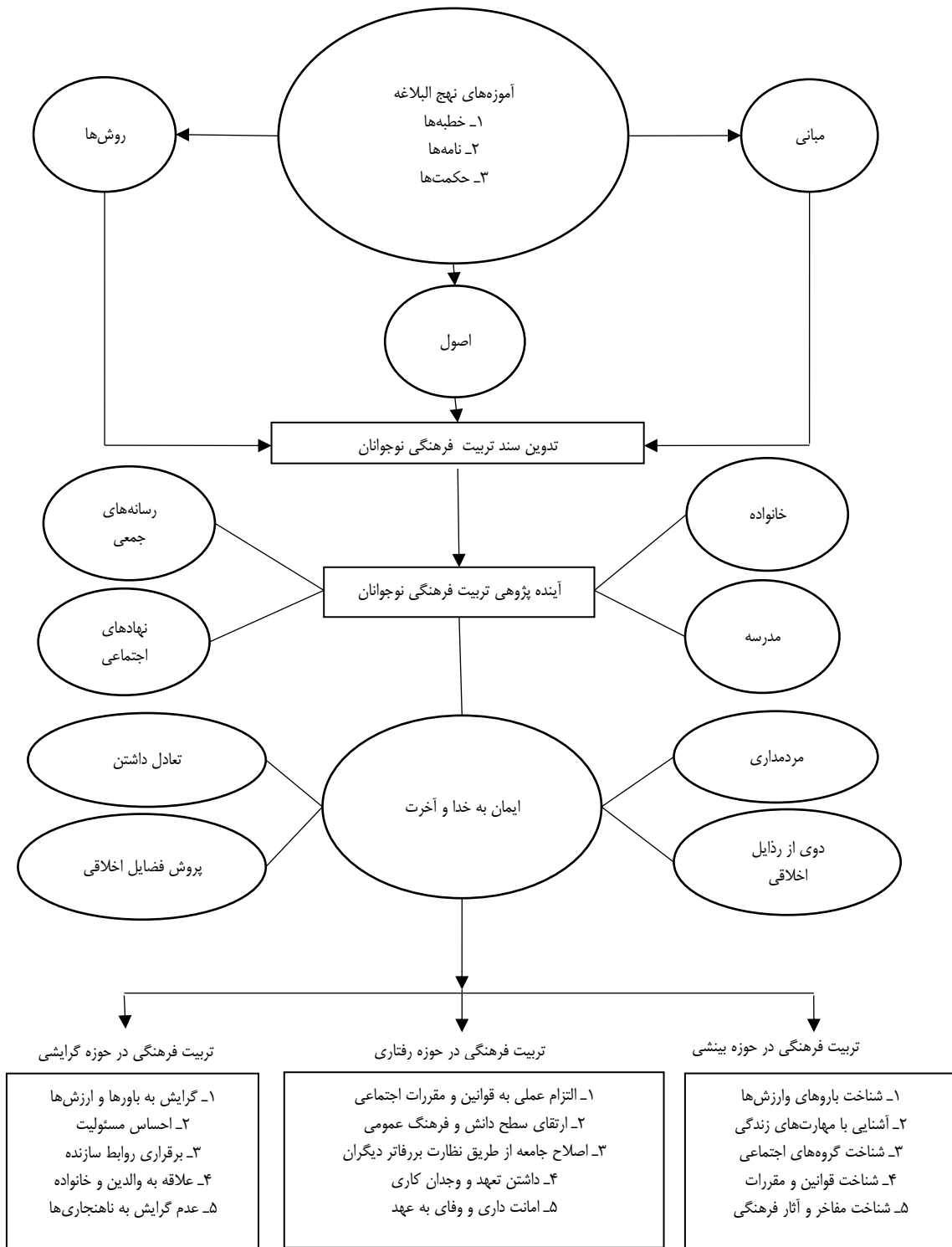
نمودار ۲: کد گذاری محوری بر اساس مدل پارادایم

۷- بحث و نتیجه گیری:

امروزه در بسیاری از کشورهای پیشرفته توجه به تربیت فرهنگی نوجوانان به عنوان یک اصل بدیهی پذیرفته شده است. به همین منظور برای ارائه مدل تربیت فرهنگی و تدوین راهبردهای آن با رویکرد آینده پژوهی بسیار کوشیده اند. کدهای تربیت فرهنگی، بیان رسمی ارزشها، باورها، نگرشها و هنجارهای مورد قبول فرهنگ جامعه اسلامی هستند. این کدها خط کش درستی رفتارهای مناسب در موقعیتهای گوناگون را بیان می کنند و براساس آنها تعیین می شود که آیا از فرهنگ، تخطی صورت گرفته یا خیر. کدهای فرهنگی فقط به بیان اصول و کلیات تربیت فرهنگی بسنده نکرده و با دقت رفتارهای درست و نادرست را تعیین می کنند بگونه ای که در تشخیص رفتار غیر فرهنگی ابهام چندانی باقی نمی ماند. با توجه به یافته های پژوهش مشخص می شود براساس آموزه های نهج البلاغه (نامه ها، خطبه ها و حکمت ها)

می توان مدلی را جهت تربیت فرهنگی نوجوانان در آینده طراحی کنیم این مدل باید نگاهی جامع داشته باشد تا بتواند از طریق تمام مجاری در دسترس از جمله خانواده، سیستم آموزشی، نهادهای اجتماعی و رسانه های جمعی به هدف خود نائل شود. از سوی دیگر لازم است کلیه فرایندهای موجود، مبانی، اهداف، اصول و روشها مورد ارزیابی و بازبینی قرار گیرند. برای این منظور می توان از تاثیر تربیت فرهنگی نوجوانان بر محیط پیرامون آنها، افراد در ارتباط و مراودات فرهنگی آنها استفاده کرد. بهره جستن از صاحب نظران و متولیان امر تربیت فرهنگی، هم عقیده کردن افراد خانواده و جامعه، جلب حمایت رسانه های ارتباط جمعی و بازبینی مدام تاثیر آنها بر روی نوجوانان نیز در این میان اصل مهمی به شمار می رود. این مدل می تواند به صورت زیر ترسیم شود.

نمودار ۳: مدل پیشنهادی آینده پژوهی تربیت فرهنگی نوجوانان براساس آموزه‌های دینی نهج البلاغه

بر اثر اجرای مدل تربیت فرهنگی به صورت صحیح و موثر، می‌توان پیامد مطلوب آن را به دست آورد. پیامد مطلوب اجرای مدل تربیت فرهنگی نوجوانان در آینده را می‌توان به صورت زیر در نظر گرفت: ۱- تربیت انسان فرهیخته

۲- تشکیل جامعه فرهنگی ۳- تعامل مدارس با

را با آداب و رسوم، سنت‌ها، ارزش‌ها و ... آشنا کرده و خود نیز به صورت عملی به این مباحث احترام گذاشته و آن‌ها را رعایت کنند.

۵. رسانه‌های جمعی با معرفی مفاخر و منابع فرهنگی بتوانند نوجوانان را با میراث فرهنگی آشنا کنند.

۶. نهادهای اجتماعی (جامعه) به صورت عملی به مباحث فرهنگی بها دهند و با محوریت تربیت فرهنگی، کارکردهای خود را در جهت توسعه و گسترش فرهنگ جامعه تنظیم نمایند.

۷. برنامه درسی و محتوای آموزشی کتاب‌های سیستم آموزشی باید به مباحث فرهنگی، سنت‌ها، آداب و رسوم، ارزش‌ها، دین و مذهب و ... پردازند و به صورت مستقیم و غیر مستقیم در جهت تربیت فرهنگی دانش آموزان اثرگذار باشند.

دانشگاه و اصناف. در نهایت با بررسی های انجام شده مشخص شد، آموزه‌های دینی نهج‌البلاغه دارای مطالب ارزنده‌ای است که عمل به آنها باعث تربیت فرهنگی نوجوانان در حوزه‌های بینش، گرایش و رفتار می‌شود. در این راستا نقش خانواده، مدرسه، رسانه های جمعی و نهادهای اجتماعی در آینده ی تربیت فرهنگی نوجوانان بسیار مهم و اساسی است. با عنایت به یافته های پژوهش می توان پیشنهادات زیر را ارائه نمود:

۱. تدوین سند راهبردی تربیت فرهنگی با توجه به شاخصها و مولفه های تربیت فرهنگی.

۲. بهره گرفتن از رسانه‌های جمعی برای ارائه مدل آینده پژوهی تربیت فرهنگی نوجوانان

۳. به کارگیری معلمان و کادر اجرایی آموزش دیده و فرهیخته به منظور اثرگذاری بر روی دانش آموزان.

۴. خانواده‌ها از سنین کودکی فرزندان خویش

پاورقی ها:

۱۲- فرمهبینی فراهانی، محسن (۱۳۹۰). فرهنگ توصیفی علوم تربیتی. تهران: نشر شباهنگ.

۱۳- قربان زاده، سلام ا... (۱۳۹۵). بررسی عوامل موثر در رشد و تثبیت باور های دینی دانش آموزان دوره متوسطه استان آذربایجان غربی. طرح پژوهش سازمان آموزش و پرورش استان آذربایجان غربی.

۱۴- محمودی، جواد (۱۳۹۲). تربیت فرهنگی با رویکرد اسلامی و علوی. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه پیام نور واحد همدان.

۱۵- مرادی، زهرا (۱۳۹۰). بررسی علل گرایش جوانان به دین در شهر همدان. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج.

۱۶- نجفی، حسن؛ وفایی، رضا و جعفری هرندی، رضا (۱۳۹۴). بازیابی اصول تربیت فرهنگی از آموزه های اسلامی. ماهنامه معرفت، سال ۲۴، شماره ۲۰۹، اردیبهشت ۱۳۹۴. ۲۸-۱۳.

۱۷- نهج البلاغه، سید رضی، سال ۴۰۰ (ه.ق)

Abrams (۲۰۱۰) culture and planning, Aldershot, Ashgate. ۱-

۲- Earley, P.C & Ang, S. (۲۰۰۳). "Cultural Intelligence: Individual interactions across cultures", Stanford, CA, Stanford Business Books, p.۳۷۵

۳- Lugo, M. (۲۰۰۷). "An Examination of cultural and Emotional Intelligences in the Development of Global Transformational leadership skills". Dissertation for the degree of doctor of philosophy.

۴- Mercier. j. & Mc Donvrg (۲۰۱۵) "Family planning Education. How Do Adults Feel About It? "Family Relation. v. ۳۳.N.۴.p ۵۲۳ - ۵۳۰. E J ۳۰۹۷۰۰.

Markus, H, R and Kitayama, s (۲۰۰۹) Culture and self: Implication for cognition-۵

Emotion and Motivathon. Psychological Review.

۱. Earley.p & Ang.s
۲. Lugo
۳. Abram
۴. Strausand Corbin
۵. Open coding
۶. Axial coding
۷. Selecting coding

منابع:

- ۱- ابتهج، امیر (۱۳۹۳). تربیت فرهنگی و توسعه فرهنگی. اولین کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی.
- ۲- بلاغت، رضا و هاشمی، احمد (۱۳۹۲). فرهنگ و تعلیم و تربیت. لامرد: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد لامرد.
- ۳- بهنام، جمشید (۱۳۹۳). تحولات خانواده. تهران: نشر ماهی.
- ۴- پورغرت، علی اصغر و همکاران (۱۳۸۷). الگوی مطلوب طراحی دانشگاهها در عصر جهانی شدن. ماهنامه دانشگاه اسلامی، سال دوازدهم، شماره ۴۱. ۲۲-۳
- ۵- چیل، دیوید (۱۳۸۸). خانواده در دنیای امروز (ترجمه محمد مهدی لیبی). تهران: نشر افکار.
- ۶- سفیری، خدیجه (۱۳۹۳). خانواده در قرن بیست و یکم. تهران: انتشارات علمی
- ۷- دانایی فرد، حسن و اسلامی، آذر (۱۳۸۹). کاربرد نظریه داده بنیاد در عمل. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- ۸- رضایی، شمس الدین (۱۳۹۶). طراحی مدل درآمد زایی باشگاههای فوتبال ایران با رویکرد گراند و تئوری. فصلنامه پژوهشهای کاربردی در مدیریت ورزشی، سال ششم، شماره ۳، زمستان ۱۳۹۶. ۱۱۶-۱۰۱.
- ۹- رهنما، اکبر (۱۳۹۱). بررسی و تبیین اصول و روشهای تربیتی از منظر امام خمینی. مجموعه مقالات همایش ملی امام خمینی (ره) و تعلیم و تربیت اسلامی.
- ۱۰- عباسی ولدی، محسن (۱۳۹۶). من، دیگرما. تهران: نشر آیین فطرت.
- ۱۱- فاضل قانع، حمید (۱۳۹۲). سبک زندگی بر اساس آموزه های اسلام. تهران: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما.